

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 82 1961

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksell
BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
UPPSALA 1962

Mugiunt vaccae, ja det är just det som är det viktiga: att råma är för kor den naturligaste av funktioner, vilket förvisso inte det stagnelianska — eller paulinska — suckandet är; dessutom är innebörden av kreaturens suckan icke alls den agrikulturella som hos författaren, utan det betyder ju »skapelsens, de skapade varelsernas suckan». Efter mitt sätt att se har vi här ett vackert exempel just på upplevelsen av allt levandes djupa samhörighet i monistisk mening. Naturligtvis kan konvergenstanken ha haft sin inverkan och i bilden av Slungaren kommit honom att begagna ett uttryckssätt, som ligger nära den plotinska emanationssymboliken hos Stagnelius, men den närmaste inspirationskällan tycks mig avgjort vara denna samtida naturmystik på naturvetenskaplig grund. Genom att detta perspektiv saknas har tolkningen blivit ensidig och missvisande.

Det finns i Reidar Eknens avhandling mängder av intressanta problem, som man blir nyfiken på att få belysta vid sidan av huvudstråket i boken. Förhållandet till John Landquist och Hjalmar Bergman i estetiskt avseende, Bengt Lidforss' betydelse, en systematisk utforskning av Hans Larsson som praktisk litteraturkritiker, relationerna till Fredrik Böök och många flera. Men allt detta kan i sig bli ämnen för kommande undersökningar, och så bör denna avhandling utnyttjas, som en utgångspunkt för framtida forskning. Författaren har tagit fram det allra mesta av Hans Larssons estetiska tänkande och presenterar detta i en lättillgänglig och trevlig form, utan tungomålstalande och utan falska anspråk. Han har härigenom aktualiserat ett oförtjänt bortglömt författarskap av stort litteraturhistoriskt intresse, i några fall även av litterärt: Eknens inspirerade och kongeniala analys av Hemmabyarna är en höjdpunkt både relativt och absolut och bör innebära ett välkommet återvinnande för svensk litteratur av ett förnämligt diktverk. I det avsnittet finner man just det man eljest inte sällan saknar i avhandlingen, psykologisk sensibilitet och förmåga av inlevelse i Hans Larssons »konkretionssträvan», den som fått ett för en filosof paradoxalt uttryck i satsen »det finns inga frågor, det finns bara människor». Invändningarna kan inte undanskymma det faktum, att Reidar Eknens dissertation är en stimulerande framställning av ett fängslande ämne — vid sidan av den breda litteraturhistoriska allfarvägen.

Inge Jonsson.

SVEN-GUSTAF EDQVIST: *Samhällets fiende. En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son*. Akad. avh. (Uppsala.) Sthlm 1961.

Att Strindbergs tänkande är kaotiskt och motsägelsefullt hör till de axiomatiska påståendena i populärlitteraturen, och satsen har också hyllats av åtskilliga forskare som funnit terrängen svårforcerad och velat göra det bekvämt för sig. Inte minst har analysen av det politiskt-sociala idékomplexet vållat svårigheter; sökandet efter en konsekvent linje har syntts fruktlöst. Med sin avhandling *Samhällets fiende* gör Sven-Gustaf Edqvist klart, att defaitismen varit omotiverad. Det visar sig finnas ett betydligt starkare sammanhang än man förut trott i idéutvecklingen fram till 1886. Undersökningens huvudresultat synes mig i stort sett evident: anarkismen, fattad i vid bemärkelse, måste betecknas som gemensam nämnare för de politiska och sociala ideologier Strindberg omfattar under den behandlade tiden.

Avhandlingen syftar enligt förordet till att »påvisa, beskriva, ideologiskt identifiera och i någon mån förklara de anarkistiska och därmed närmast sammanhängande tankarna och motiven i Strindbergs ungdomsdiktning, där de utgör ett väsentligt inslag». *Tjänstekvinnans son* är en naturlig slutpunkt. I och med avslutandet av självbiografien lämnar Strindberg i stort sett det programmatiskt samhällskritiska skedet i sitt författarskap för att, som han säger, återgå till diktarens och tänkarens neutrala mark — närmast i egenkap av naturalistisk psykolog.

Efter en inledande presentation av anarkismen och dess främsta profeter, Proudhon och Bakunin, organiserar författaren sin framställning i tre stora avsnitt. Det första, Frihet och revolution, behandlar vad man skulle kunna kalla Strindbergs spirande revolutionism fram till 1879, Röda rummets år. I centrum står här analysen av Gert Bokprantare i Mäster Olof. Han förkroppsligar den utrerade politiska och sociala radikalism, som förf. redan nu vill sätta i samband med anarkismens idéer och föredömet Bakunin.

Den följande avdelningen är betitlad Rivning för luft och ljus. Den behandlar tiden från 1879 till utlandsresan 1883. Det är nu den ryska nihilismen — eller som förf. efter Venturi föredrar att kalla den, populismen — på allvar börjar att uppmärksammas i Europa, och avhandlingen visar, hur Strindberg och många författare med honom entusiasmeras till en allt aggressivare samhällskritik av de ryska exemplen. Målsättningen blir att riva hela samhällsbyggnaden. I ett brev till Edvard Brandes 1880 formulerar Strindberg för första gången klart en anarkistisk trosbekännelse. Hans anarkism är redan från början rousseauanskt färgad, och förf. granskar, hur idékonstellationen kommer till uttryck i texter som Svenska folket, Det nya riket, Svenska öden och äventyr och Dikter 1883.

Det stora avslutande kapitlet, Förslag till uppbyggnad, visar hur det anarkistiska in-slaget fördjupas och kompliceras under de första utlandsären, inte minst tack vare de kontakter Strindberg knöt i Schweiz, som de landsflyktiga ryssarna hade gjort till den internationella anarkismens centrum. Strindbergs anarkism ter sig nu, konstaterar förf., mera diffus än tidigare. Nya kombinationer av idéer och motiv uppstår; också socialistiska och marxistiska problemlösningar kommer i blickfältet. I stort sett medför integrationen, att den tidigare negativa hållningen förbyts i en positiv; nedrivningen med dynamit och eld övergår i uppbyggnad, utopi. Höjdpunkten i denna anarkistiska utopism är novellen Nybyggnad i Utopier: där presenterar Strindberg ett på omfattande studier grundat förslag till lösning av den sociala frågan. Den grundliga analysen av denna novell och detta program är utan tvivel avhandlingens glansnummer.

Edqvists undersökning är ett gediget arbete. Noggrannheten är påfallande, analyserna energiskt genomförda; det dispositionella problemet har fått en lycklig lösning, och stilen är angenämt koncis. Manuskripten har i förekommande fall underkastats en sorgfällig granskning, som beslår utgivaren av Samlade skrifter med åtskilliga misstag. Inventeringen av Strindbergs schweiziska kontakter liksom av den svenska arbetarrörelsens arkiv har bragt flera fynd i dagen: av expertisen har vitsordats, att Edqvist bl. a. givit en helt ny bild av den unge Brantings idéutveckling.

När det gäller källmaterialet och dess utnyttjande kan dock vissa anmärkningar göras. Sålunda borde förf. ägnat mer uppmärksamhet åt Kungl. bibliotekets strindbergssamlingar. Frågor som gäller Strindbergs bokackvisition spelar en roll i avhandlingen — jag återkommer till dem — och de kan i vissa fall bringas närmare sin lösning än som skett. En handskriven katalog över Strindbergs bibliotek 1883 (signum E: 14) ger en del hållpunkter, bevarande boklistor och -räkningar andra. Hade Edqvist konsulterat folio-kartong A: 12, skulle han ha funnit att Max Stirners namn ingalunda gått Strindberg förbi. Der Einzige und sein Eigenthum finns noterad på en boklista som troligen härrör från 1883.

Metodiskt betänkligt är förf:s sätt att utnyttja de olika förteckningarna över Strindbergs bibliotek för att verifiera komparativa iakttagelser. Vad beträffar tiden före 1883 kan sådana få verksamt stöd endast i bokförteckningen från år 1883 resp. 1886, men förf. hänvisar också när det gäller tidiga texter till den tryckta auktionskatalogen från 1892 eller det efterlämnade biblioteket i Nordiska museet. Här rör det sig med all säkerhet om sena ackvisitioner. Det viktiga faktum kvarstår, att man varken i Strindbergs bibliotek eller bland hans boklån före utlandsresan kan belägga något intresse för skrifter inom anarkismens sfär. Ett brev till Branting i maj 1884 synes mig upplysande i sammanhanget. När Strindberg skall skriva Återfall, ber han Branting sända »ett par nihilistböcker». »Unterirdische Russland (Stepnjak, pseud. för S. Kravinskij, Das unterirdische Russland. Bern 1884) har jag själv. Sänd en roman och en broschyr över deras läror.» I ett senare brev klagar han över att det bara finns nihilistlitteratur på ryska i Genève. Formuleringarna tycks mig tala för att han vid denna tid ännu inte ägde exempelvis Bakunins broschyrer.

Det finns flera indicier som tyder på att förf. går för långt i sina försök att göra Strindberg till teoretiskt medveten och »studerad» anarkist före utlandsresan och kontakten med de ryska nihilisterna i Schweiz. Som motto för avdelningen Rivning för luft och ljus används ett yttrande, daterat till hösten 1879: »Hvad jag vill är ej att sätta nya lappar på det gamla samhället utan — anarki.» Citatet emanerar emellertid ur en sen och dubiös källa, en tidningskorrespondens från december 1883 av journalisten

Klas Ryberg, som i andra sammanhang kan beslös med grova feluppgifter. Här borde källkritiska betänkligheter ha yppats, och likaså borde Edqvist ha avstått från att utnyttja Erik Lies Erindringer fra et dikterhjem. Den helt förvirrade kronologin i denna bok gör den oanvändbar som stöd för hypotetiska argumenteringar. Mera förlåtligt är, att förf. ibland brister i fråga om källhänvisningar: när det gäller exempelvis ett så oerhört omskrivet verk som Mäster Olof kan det vara svårt att alltid göra den tidigare forskningen rättvisa. Edqvist nämner t.ex. Held-Corvins världshistoria som en möjlig utgångspunkt i fråga om vederdöparmotivet; samma iakttagelse har gjorts av Smedmark, som t. o. m. anför samma citat.

Jag har redan tidigare framhållit, att Strindbergs första otvetydiga anarkistiska deklARATION ges i brev till Edvard Brandes 1880 och 1881. Först därefter står avhandlingsförfattaren på riktigt fast mark; problemet blir enligt förordet att exakt identifiera och söka förklara de ideologiska kombinationerna. Det problemet har Edqvist, såvitt jag förstår, löst så långt det kan lösas. Före Röda rummet finns inga bindande principiella uttalanden. Här har han varit nödsakad att röra sig med hypotetiska resonemang och ritat ett idémönster, som ingalunda är lika evident. Min exeges när det gäller de tidiga texterna ger inte alltid samma resultat som Edqvists. Vidare tycks det mig uppenbart, att han vid sina försök att genetiskt förklara Strindbergs ungdomliga »revolutionism» anlägger ett för snävt perspektiv. Den radikala och den religiösa liberalismen behandlas i två korta men givande kapitel; däremot görs intet försök att belysa de biografiska och psykologiska förutsättningarna för forandet av hans upprotsanda. Den psykiska affiniteten till ett anarkistiskt ideal är ju dock i hans fall uppenbar; revolten mot familjetyranniet avtecknar sig klart som det primära utvecklingsstadiet. Förf. nöjer sig med att konstatera, att föräldrahemmet knappast var någon grogrund för frihetsidéer annat än i negativ mening. Men just detta ter sig vid ett psykologiskt betraktelsesätt som det väsentliga.

På samma sätt saknar man i diskussionen av den unge Strindbergs idémiljö Kierkegaards namn. »Man måste räkna med populismens hjältar, när man diskuterar offer- och kallelsemotiv i 80-talets litteratur», säger förf. anknyttande till sin tes. Det är sant, och det är viktigt att det betonas, men man måste då som tidigare i allra högsta grad räkna med Kierkegaard. Speciellt, synes det mig, bör sambandet mellan Strindbergs frihetslidelse och den senare Kierkegaard understrykas. Hos Øjeblikkets och Bladartiklernes författare finns ju en helt annan temperatur än hos den blide Parker, och striden gäller ju även hos Kierkegaard »Samfundet».

Vid sin datering av Den fredlöse har förf. råkat förbise det manuskriptfynd som klarlägger frågan (jfr Smedmarks avh. s. 25, 342) — ett noggrant studium av breven från sommaren 1871 ger ytterligare preciseringsmöjligheter. Orms vision, som både Lamm och förf. jämför med Gert Bokpräntares, kan sålunda vara inspirerad av Pariskommunen. — Tolkningen av Mäster Olof är intressant och uppslagsrik; det är en prestation att över huvud kunna tillföra forskningen nytt material då det gäller denna intensivt genomlysta text. Vad man kan anmärka är, att jakten på Gert-förebilder drivs för långt. Det är ju dock fråga om en fiktionsgestalt inpassad i ett dramatiskt effektfullt kontrastmönster. Gerts attityder har i första hand en konstnärlig motivering; försöken att finna personliga förebilder bland kommunarder, anarkister eller vederdöpare synes mig ofruktbara.

Goda skäl ges för uppfattningen att både Brandes och Buckles inflytande på dramat har övervärderats — däremot lyckas förf. inte ge några evidenta belegg för idéreflexer från Bakunin och Internationalen. Jag vill heller inte motståndslöst acceptera nedskrivningen av Buckle. Man kommer inte förbi Strindbergs egna ord i självbiografen: »Han hade nu funnit att pariskommunens män endast satt i scen vad Buckle hade förkunnat.» Edqvists syn på Buckle som en mycket moderat liberal är säkert den riktiga, men lika klart tycks vara, att Strindberg har *uppfattat* honom som kommunard-revolutionär. Det är inte svårt att ur vare sig Smärre uppsatser eller Civilisationens historia dra fram uttalanden som Strindberg kan ha tagit till intäkt för sin tolkning. Lite varstans finns tonfall som klingar som gertska stridsfanfarer.

Försöken att göra Edouard von Hartmann till inspiratör av Strindbergs revolutionistiska och rousseauanska idéer är inte övertygande. Hartmanns inställning innebär ett

totalt negerande. Mänsklighetens barndom har inte varit mindre eländig än dess ålderdom, anför han gentemot Rousseau; det är »råare tiders brutala grymhet som genast åter frambyter, när lagens och ordningens band slappnar såsom under pariskommunens fasor våren 1871». Det finns för Hartmann ett framåtskridande som ligger i förnuftets seger över det blinda viljandets oförnuft. När förnuftet segrar, kan världsprocessen bringas till ett slut — »icke genom ett blott mänsklighetens självmord i massa», som Edqvist antyder, »utan genom att låta hela kosmos med ett slag försvinna». Analogin mellan anarkismens revolutionsidé och Hartmanns metafysik kan knappast sägas vara slående.

På ytterligare några ställen kan man finna Edqvists komparationer pressade: det gäller bl. a. sammanställningen av Hugos Jean Valjean och Gert Bokprantare. Inte heller tycks mig likheten mellan Javert i *Les misérables* och Olle Montanus frappant. Geijerstams studiebesök i skärgården har mycket lite med de ryska narodnikernas upplysningsverksamhet att göra.

Men de givna exemplen är inte representativa för undersökningen i stort — allra minst för dess senare delar, där även den komparativa analysen är genomförd på ett sätt som ger föga utrymme för anmärkningar. Det kritiska uppdraget likmätigt har jag främst uppehållit mig vid de sidor — de 150 första — av Edqvists arbete, där resultaten i flera fall tyckts mig diskutabla och där jag någon gång haft anledning att efterlysa metodiska överväganden. Det ligger i sakens natur att de ideologiska distinktionerna även i fortsättningen vållar svårigheter: kombinationerna av rousseauanska, socialistiska, marxistiska och anarkistiska ferment blir stundom förvirrande. Edqvist benar dock tålmodigt och målmedvetet upp de olika inslagen och ger en helt övertygande bild av idéutvecklingen under de första utlandsåren. Man vågar förutspå, att dessa resultat inte kommer att i väsentlig mån rubbas. Här föreligger otvivelaktigt en av de fast murade grundstenarna i strindbergforskningen.

Hans Lindström.

CHRISTER JACOBSON: *På väg mot tiotalet. Två studier. Några principfrågor i svensk litteraturkritik 1900–1910. Viljeproblemet i svensk litteratur 1900–1910. Avec un résumé en français.* Akad. avh. Uppsala 1961.

Författaren behandlar decenniet 1900–1910 i rikssvensk litteratur ur ett par, klart angivna huvudsynpunkter. Bokens första avdelning — eller studie, som det kallas — ägnas »några principfrågor i svensk litteraturkritik», den andra avdelningen »viljeproblemet i svensk litteratur». Som en tredje avdelning kan betraktas en översikt, till stor del nedflyttad i noterna, av den under perioden aktuella fackfilosofins uppfattningar om viljans frihet. (Egendomligt nog förbigås här Ellen Key.) — En uppläggnings av en undersökning efter dylika linjer innebär givetvis ett stort mått av abstraktion och skiljer sig från en studie koncentrerad på något enskilt förlopp. Man lämnar åt senare forskning, andras eller egen, att bygga in de vunna rönen i en mer allsidig framställning. Häremot finns i princip ingenting att invända. De tre segment av det historiska fältet som Jacobson belyser är också uppenbart betydelsefulla.

Det första avsnittet inleds som sig bör med ett kapitel om Levertin, och Jacobson söker här visa att också denne inflytelserike kritiker, annars i stor utsträckning betraktad som estetiker, har berett vägen för den realistiska diktning som slog igenom 1910. Levertin framstår i själva verket som en föregångare till Böök i ungefär så hög grad som denne själv hävdar det: han »förde samma kamp, om än icke i så skarpa tonfall» (s. 60). — Naturligtvis kan man kalla Levertin moralist, men det är ju inte endast genom sina försyntare tonfall han skiljer sig från Böök. Jacobson vill göra honom till en bekämpare av pessimismen, och han anför som stöd Levertins artiklar om Söderberg och Bo Bergman. Det är emellertid inte — och häri skiljer sig Levertin från Böök — den pessimistiska livssynen som sådan han kritiserar hos dessa unga författare, utan den brist i erfarenhet och upplevelsens djup som de demonstrerar. Mästaren för Hjalmar Söderbergs livsåskådning, »den skepticisms underbara trollkarl, som heter Anatole France», är en mästare också för Oscar Levertin. Bakom Frances skepticism urskiljer han »ett kulturarbete, en människokännedom, en summa af andliga strider och